

TARİH BOYUNCA OYUNLAR VE OYUNCAKLAR*

Çev. Bekir ONUR**

Oyun oynarken o oyunun nasıl yaratıldığını kendimize hiçbir zaman sormayız. Birçok durumda oyunların ve oyuncakların kesin bir başlangıç noktası yoktur; ama toplumun, geleneklerin ve etnolojinin önemli bir rol oynadığı doğal bir gelişimleri vardır. Bir oyuncakın şimdiki biçimi uzun bir tarihin sonucudur. Ama birçok oyunun ve oyuncakın yapı açısından yüzyıllar boyunca pek değişmediğine de dikkat etmek gerekir. Acaba ilkel insanlar çok mu yaratıcı ve becerikli idiler ya da aşırı konforumuz bizim yaratıcılığımızı mı yok etti? Geriye bir gözetmek fena olmaz, ama bilgisayarlı oyuncaklar ve benzerleri de 100 yıl içinde bir oyuncak müzesinde yerlerini alacaklar. Çünkü şimdi biz de tarihi hazırlıyoruz.

Tarih Öncesi Zamanlar:

Yaşamlarını avcılıkla ya da meyve toplamakla sürdürdükleri çağlarda insanların bütün zamanları yaşamı korumakla geçiyordu. Doğanın vahşiliği nedeniyle yetişkinler ve çocuklar kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. Boş zaman ve tasasızlık bilinmeyen kavramlardı. Bugün bildiğimiz bilinçli oyun ve boş zamanı değerlendirme biçimi o zamanlar yoktu. Bu çağların resimlerinin ancak dinsel bir anlamı vardı.

Mısır Uygarlığı

Mısırlıların mezarlarında çok sayıda bebek bulundu. Mısır'da da esas olan büyü ve dindi. Fakat uygarlık tasasızlığı da getirdi ve boş zamanın olduğunu gösteren öğeler gitgide arttı. Çocuklar içine tohum doldurulmuş çingraklarla oynuyorlardı. Daha sonra pişmiş topraktan küçük bebekleri ya da hayvanları oldu. Tekerlekli küçük atı Mısırlılarda buluyoruz.

* *Traits historiques de jeux et jouets* (Toys and games throughout history), ortak yapıt, Centrum Voor Speelgoed en Volkskunde, Belçika, 1982

** EPH Bölümü öğretim üyesi.

Yunan Uygarlığı

Yunan bebekleri Mısırlıların adak bebeklerinden çok farklıydı; yerleri çocukların odasıydı. Bu bebekler pişmiş kildendi, ama daha şimdiden eklemli beden üyeleri vardı. Yunanistan'da aşık oyunu çok yaygındı, çocuklar gibi yetişkinler de aşık oyunu oynarlardı. Yunanlılar aşığa "astroloji" adını da veriyorlardı, çünkü bunu geleceği kestirmek için kullanıyorlardı. Ancak bu oyun Yunanlılar tarafından yaratılmamıştı, büyük olasılıklı Yakın Doğu'dan geliyordu. Aşıklar önceleri koyun ve keçilerin ayaklarından çıkarılıyordu, daha sonra kristal kayadan ya da bronzdan yapıldı. Ancak özgün biçimi her zaman korundu. Oğlan çocuklar özellikle sopayla yürütülen çemberlerle oynuyorlardı. Topaçlar da çok yaygındı. Yetişkinlerin de bu oyunlara katıldığını gösteren birçok resim bulundu. Doğal olarak bunlar yalnızca zenginlere özgü oyunlardı. En canlı oyunlar çok yaygın olan top oyunlarıydı. Homeros, kralın kızı Nausikaa'nın ve nedimelerinin bir tür eltopu oynadıklarından söz etmektedir. Yunanistan'da beden gelişmesine önem veriliyordu, oyun ve spor öğrenim kadar önemliydi. Yürümek, koşmak, yüzmek gibi doğal alıştırmalar yanında, gimnazyumdaki diğer alıştırmalar da vardı. Yunanlılara göre bedeni geliştirmenin en ideal yolu yarıştı. Küçük oğlan çocuklar 100 metre koşmak zorundaydı, daha büyüklerin 158 metrelik bir parkuru koşmaları gerekiyordu.

Roma Uygarlığı

Kazılar Romalı çocukların Yunanlı çocuklarla hemen hemen aynı oyunları oynadıklarını göstermektedir. Romalılar için bilyalar çok çekiciydi. Bu oyunun tarihi yüzyılların ötesine gitmektedir, ancak biçimi zamanla düzeltilmiştir. En eski bilyalar kaba bir biçimde yapılmıştı, oysa Roma çağı bilyaları daha düzgün ve çok renkliydi. Roma'da Forum Romanum'da kaydrak (seksek) oyununun en eski gravürleri bulunmuştur. Bu oyunun bu ölümsüz kentin mermer kaldırımlarında ya da Romalıların büyük yollarının düz yüzeyinde nasıl heyecanla oynandığını kolayca düşleyebiliriz.

Ortaçağ

Roma döneminden sonra gelen dönem çok çalkantılıydı. Yaşam yeniden çalışmaya ve savaşmaya indirgenmişti. Bu nedenle savaş alıştırmaları önemli bir gevşeme yoluydu. Kanlı turnuvalar ancak 13. ve 14. yüzyılda yerini spor yarışmalarına bırakabildi. Güreş de çok yaygındı,

ama çoğu zaman seyirciler mücadeleye aktif olarak katılacak kadar heyecana kapılıyorlardı. Okçuluk Ortaçağın askeri zorunluluktan gelen bir zaman değerlendirme yoluydu. Kışın alıştırmalar bir barınakta ya da hanlarda yapılıyordu. Binlerce yıllık top oyunu Ortaçağda yeniden yaygınlaştı. Bu oyun savaş alıştırmalarıyla doğrudan ilişkili olmadığı için hükümdarlar top oyununu yararsız bir uğraş saydılar ve hatta İngiltere’de III. Edward bu oyunu yasakladı. Bu çağda çocuk bugün bizim bildiğimiz anlamda değildi. Çocuğa ancak çok sonra çocuk gibi davranma olanağı sağlandı. Oyuncak sahipliği ve oynama olanağı da güçlü biçimde anababanın “sınıf”ına tabiydi. İyi durumdaki burjuva çocukları güzel ve pahalı oyuncaklar alabiliyorlar ve onlarla -örneğin “bilboke” ile oynayacak zamanı da bulabiliyorlardı. “Bilboke” Fransa’da III. Henri’nin sarayında çok oynanan bir oyundu. Buna karşılık işçi çocukları günlük ekmeği kazanmakta anabalarına yardım etmek ve kendilerine kalan çok az bir boş zamanda yalnızca anabalarının yaptığı ve her zaman babanın mesleğiyle bağlantılı olan oyuncaklarla oynamak zorundaydılar. Örneğin çömlekçiler beyaz kilden küçük şövalye figürleri yapıyorlardı, Nuremberg’in ormanlık yörelerinde her şey ağaçtan üretiliyordu. Bebekler ve oyuncaklar gezgin satıcılar tarafından panayırılarda ya da diğer bayramlarda satılıyordu. Bugün bildiğimiz lüks mağazalar yoktu. Sıradan bebeklerden başka kukla oyunları için ipli bebekler de vardı. Eklemlili bebek düşüncesi büyük olasılıkla dinde doğmuştur. Çünkü Batı Kilisesi’nde olduğu gibi Bizans Kilisesi’nde de hareketli gözleri ve üyeleri olan aziz heykelleri bulunmaktadır.

16. ve 17. Yüzyıl

Rönesans dönemi boyunca bebek evleri düğün armağanı olarak verildi. Bunlar gerçek oyuncak olmaktan çok süsleme parçalarıydı. Bebek evleri 20. yüzyılda da hâlâ vardır. Bu minik evler tarihsel açıdan çok ilginçtirler, çünkü her dönemdeki iç döşeme özelliklerini doğru olarak yansıtırlar. Nuremberg halkı uzun zamandan beri “dockenmacher” ya da bebek yapımcısı olarak tanınıyordu. Onların yeni yaratılarından biri de bebek evleriydi. Böyle bir bebek evi, 12-14 yaşlarındaki kızları ev işine hazırlamak için bilinçli olarak gerçek bir eve benzetiliyordu. 17. yüzyılın gravürlerinde tahta ata binen çocuklar ilk kez görünmeye başlamaktadır. En eskisi olan değnek at doğal olarak var olmayı sürdürmüştür. Tahta atın oyuncaklar arasında sürekli olarak ortaya çıkması atın geçmiş zamanlarda -şimdi otomobilin olduğu gibi -çok önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

18. Yüzyıl

Çin kökenli olan diablo Avrupa'yı bu çağda sardı. İngilizler "iki sopanın üstündeki şeytan" diye güzel bir ad uydurdular. Fransızlar bundan esinlenerek "şeytan" adını taktılar, Hollandalılar da bunu diablo haline getirdiler. Yoyo da Avrupa'ya Çin yoluyla geldi. Birçok oyun tanınmış ve unutulmuştur, ama bu iki oyun her zaman çok popüler kalmıştır. Bu çağa doğru otomatik oyuncaklar gitgide artmaya başladı. Bunlar biçim bakımından her zaman yeni değildi. Daha antik çağda İskenderiyeli Hero su damlalarını kullanarak hareket eden ve gürültü çıkaran becerikli oyuncaklar yapıyordu. 1850'ye doğru bu tür oyuncaklar çok sayıda yapıldı ve tenekenin icat edilmesi bunun temel nedenlerinden biri oldu. 18. yüzyılın sonunda çocuk artık küçük bir yetişkin gibi görülüyordu. Çocuğa artık olumlu biçimde yaklaşıyordu. Rousseau gibi romantik eğitimcilerin ve yazarların anlayışı bunda önemli bir rol oynadı. Bütün bu kuramların uygulamaya dönüşmesini Fröbel'e borçluyuz. Fröbel yarı sanatsal oyunlarla çocukları yaratıcı etkinlikler yapmaya okul çağından önce kışkırtmak istiyordu. İlk inşaat kutuları bu amaçla yaratıldı. Biçimler son derece yalındı: Dikdörtgen prizmalar, küpler, küreler, silindirler. Tüm bebek evlerinin yanında bu kez ayrıntılarıyla uğraşıldı, yani ayrı olarak mutfak, banyo, salon, fırınlar ve mobilyalar üretildi. Bunun nedenlerinden biri işçilerin evinin küçük olmasıydı, tam bir bebek evini koymak için orada yeterince yer yoktu. Bütün bu oyuncaklarla ilgili son çalışmalar da hızla azaldı. Hepsi -gitgide daha fazla- fabrikada üretiliyordu ve artık el işçiliği gerekmiyordu.

19. Yüzyıl

Sanayi devrimi nedeniyle ev üretimi azaldı ve ana babalar dışarıda çalışmaya gitmek zorunda kaldılar. Bu, anaokullarının başlangıcı oldu. Belçika'daki ilk anaokulu İngiliz kökenliydi. Bu okul türü resmen eğitim sistemine sokulmuş olsa da, anaokulu doğal olarak herkes için zorunlu değildi. Benzer okullara gitme mutluluğuna sahip olmayan çocuklar tamamen kendi kaderlerine terkedilmişlerdi ve kendi oyunlarını yaratmak, bulduklarıyla oynamak zorundaydılar. Anaokullarında özellikle aşık oyunu ya da bilye oyunu gibi çok eski oyunlarla ilgileniliyordu, bu da kesinlikle bu oyunların korunmasına katkıda bulunuyordu. Çocukların çalışması gitgide daha çok istenmektedir. Aslında bu yeni değildir, çünkü çocuk daha Ortaçağda ev işleriyle bütünleşmişti. Bu işler aile içinde geçiyordu ve çocuğun olanakları dikkate alınmıyordu. Oysa bu çağda çocuk artık ailenin dışında çalışmak zorundaydı ve çoğu zaman

ona taşıyamayacağı görevler yükleniyordu. Sıradan insanlar için artık oyun söz konusu değildi. Zengin ile yoksul arasındaki karşıtlık kendini oyunlarda ve oyuncaklarda güçlü biçimde göstermektedir. 1885'te Karl Benz'in ilk otomobili ortaya çıktığında bu buluş oyuncak sanayii tarafından hemen taklit edildi ve oyuncak otomobil piyasaya girdi. Bu oyuncaklar oldukça pahalıydı ve birçok çocuk için verdikleri tek haz bunları düşlemektir; bu çocuklar "sabun kutuları" ile yetinmek zorundaydılar. Geriye bir tek, "en çok haz verenin ne olduğu" sorusu kalmaktadır. 19. yüzyılın bir başka buluşu trendi ve oyuncak trenler önce ağaçtan, sonra metalden hemen üretildi. Demiryolu sisteminin iyileştirilmesiyle, minyatür demiryolları piyasaya çıktı ve yetişkinler bu çekici oyun ve oyuncak dünyasına kendileri de girdiler.

20. Yüzyıl

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra genel bir kolaylık ortaya çıkmakta ve zengin ya da yoksul bütün çocuklar aşağı yukarı aynı oyuncaklara sahip olmaktadır. Yetişkinlerin çalışma süresinin azalmasıyla, "hobi" kavramı ortaya çıkmaktadır. Oyuncak sanayii her türlü özel oyuncakla, inşaat kutuları ve özel paketlerle kendilerini göstermekte ve pazara girmektedirler. Bunlar genellikle "hobi klüpleri"nde bir araya gelen yetişkinlere yönelik oyuncaklardır. Çocuklar da bu etkiye maruz kalmakta ve olanak ölçüsünde çok düğmesi ve değiştirgeci olan daha karmaşık oyuncaklar istemektedirler. Bu tür oyuncaklar ne yazık ki düşlemin ve bedenin gelişmesine uygun değildir. Bu oyuncaklar çocuğun yetişkinliğe doğru büyümesini kolaylaştırmak ya da otomatikleşmiş bir topluma daha iyi uyum sağlamak için kullanılırlarsa, günümüzün oyuncakları iyidir denebilir. Ama bu oyuncaklar çoğu zaman, eğiticilerin olanak olduğunca daha az sıkıntı duymaları ve çaba harcamaları düşüncesiyle çocukları "sakin" tutmak için verilmektedir. Halkın gündelik yaşamıyla ya da eski geleneklerin korunmasıyla uğraşanlar, oyunların ve oyuncakların önemli bir yer tuttuğu sağlıklı bir yaşamın bilincinin kazanılmasına bir hayli katkıda bulunmaktadır.

ÇOCUKLARIN GÜNDELİK YAŞAMI

Bebekler

Bebekler her zaman istisnai oyuncaklar oldu. Zengin ya da yoksul her çocuğun bir bebeği vardı. Çocuk bebek oyunlarını aracılığıyla birçok aile ya da toplum durumuna katılabilmektedir. Daha en eski uygarlık-

larda çocuklar için çaputtan bebekler yapılıyordu. Bulunan en eski bebek İsa'dan önce 3.-4. yüzyıllara aitti ve bir çocuk mezarında bulunmuştu. Böylesi eski oyuncaklar çok enderdir. Bu oyuncaklar çok çabuk bozuluyordu, değersizdiler ve kolayca atılıyorlardı. Bizim dedelerimizin zamanına ait bez bebekler bile artık pek bulunamamaktadır. Bu bebekler genellikle aşağı sınıftan anneler tarafından yapılıyordu. Ama yoksul çocuklar bu bebeklerle zengin çocukların pahalı bebeklerinden aldığı haz kadar haz alarak oynuyorlardı. Bebekler ancak 18. yüzyıldan itibaren saklanmaya başlandı, çünkü bir kuşaktan diğerine aktarılıyorlardı. 1830'a doğru porselen bebekler yapıldı. Böyle bir bebeğin hangi ülkeye ve hangi döneme ait olduğunu belirlemek çok zordur. Bebekleri yüz ifadelerinden tanımak gerekir. 1891'e doğru küçük başların markalanması kuralı getirildi. Örneğin bir bebek SFBJ (Société Française de Bébés et Jouets) markasını taşıyorsa 1899 tarihine ait olduğu kesindir. Bu bebekler görünüş olarak minyatür boyutlarda yetişkinlerdi. Bunların ciddi bakışlı ve kapalı ağızlı yaşlı kadın çizgileri vardı. Açık ağızlar ancak 1895'te piyasaya çıktı. Bu dönemin tarihini taşıyan birçok bebek ağırlığı azaltmak ve gözleri kolayca onarmak amacıyla kafatasında bir açıklık taşıyordu. Üst tarafa küçük bir perukla kafatası takkesi takılıyordu. Porselenden küçük başlar emayeleniyordu ya da bu işlem yapılmıyordu; emayelenmemiş başlara bisküit deniyordu. 1881'de yalnızca *Jumeau* fabrikası 17 değişik ölçüde başı olan 220 bin bebek üretmişti. 1851'de bebek gibi giyinmiş bir bebek yapma düşüncesi doğdu. Bu tarihten önce küçük kızlar çocuk-bebeklerle oynamıyorlardı. Porselen bebeklerin deriden, daha sonra da tahtadan bir gövdesi vardı, 1862'de eklemeler yapıldı. 1900'e doğru oğlan-bebek sahneye çıktı. Kırılabilir bebekler artık beğenilmiyordu; böylece tavan arasına kaldırıldılar. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda birçok eski ev yıkıldı. Yetişkin olan çocuklar tavan aralarının bu eski sakinleriyle artık ilgilenmiyorlardı, böylece binlerce bebek çöp tenekesine atıldı. Neyse ki çoğu yeniden bulunan bu bebekler onları evlat edinen ana babaların elinde yaşama döndüler. Bebeği daha yaygınlaştırmak için kalıba dökülebilen bir madde bulundu: "Kompozisyon". 1904'ten itibaren bükülebilen üyeleri olan bebekler yaratıldı. Bazı bebeklerin -gerçeğe olabildiğince yakın olması için- katlanabilen beden üyeleri vardı. Bütün ayrı parçalar küçük gövdeye bakır bir tel aracılığıyla bağlanmıştı, daha sonra lastik kullanıldı. 1900-1920 arasında yeni bir tutku dalgası yayıldı. Değişik boyutlarda çıplak bebek-bebekler yapıldı, bunlar yıkanabiliyordu. Çocuklar bunları kendi cep harçıklarıyla alıyorlardı, bu bebekler çoğu zaman anı olarak veriliyordu. Bu arada kauçuk bebekler imal edildi. 1914'te selüloit bebekler geliştirildi. Bun-

lar epeydir vardı, ama renkleri hızla kayboluyordu. Bebekler bir tür sert kauçuk olan "gutta percha"dan da imal edildi. Kağıt hamurundan, sıkıştırılmış kartondan, sıkıştırılmış keçeden de bebek yapıldı. Ayrıca birçok kağıt bebek de basıldı. Küçük giysiler kağıt bebeğin çevresine tutturuluyordu. Talaş doldurulmuş bez bebekler de çok sayıda imal edildi. Bütün bebekler oyun için yapılmıyordu. Örneğin manken bebekler Paris'te yaratılmıştı ve İngiliz saray kadınlarına Fransız başkentinin modasını tanıtmaya yarıyordu. Giydirilmiş ve saçları yapılmış bu bebekler zengin kişilere armağan olarak veriliyordu. Plastik malzemeden ilk bebekler 1947'de imal edildi. Ancak 60'lı yıllardan sonra bebek imalatı büyük bir devrim yaşadı. Bebekler artık "anne" diyor, şarkı söylüyor, içebiliyor ve çiş yapabiliyor. Saçları yıkanabiliyor ve kıvrılabiliyor. Ama mağazalara baktığımızda bir an için bez bebeklerin yeniden moda olduğunu görebiliriz. Yıkanabilen çıplak bebek zengin giysili lüks bebeğe tercih edilmektedir.

Bebek Evleri

Atalarımızın zamanlarını nasıl kullandıkları sorusunun yanıtı bebek evlerinden kolayca çıkarılabilir. Bu oyuncakların örnekleri bu dönemin kültürünü yetkin bir biçimde yansıtıyordu. Özellikle 19. yüzyılın burjuva evleri bunlara model oluşturuyordu. Bunlarda çatı katı, tel dolap, salon, mutfak bile bulunuyordu. Nuremberg bu nesnelere ürettiği en eski merkezdi. Burada yapılan bebek evleri Hollanda'da ya da İngiltere'de yapılanlardan daha büyüktü ve çocuklar için oyuncak olmak yerine kesinlikle süs eşyası hizmetini görüyorlardı. Bunların en ünlüsü 1639 tarihli *Stomer* evidir. Evin bütün aksesuarları ince iş yapan marangoz, çömlekçi, kazancı gibi meslek adamları tarafından en küçük ayrıntılara kadar üretiliyordu. En ünlü ve en zengin biçimde döşenmiş bebek evleri *Amsterdam Devlet Müzesi*'nde bulunmaktadır ve 17. ve 18. yüzyıla aittir. Bu dönemde zengin aileler en güzeline sahip olmak için aralarında yarışıyorlardı. Bebek evleri ve oyuncak dükkanlar ev işleri için model oluşturuyordu. Kız çocuğun bir evin işlerini çekip çevirmek için öğrenmesi gereken her şey bunlarda bulunuyordu. Bunların çoğu maun ağacından, ceviz ağacından, pelesenkten, hatta hazen kaplumbağa kabuğundan yapılıyordu. Ön yüzü iki ya da üç parçaya ayrılabilir, bazı durumlarda çatı bile kaldırılabilir. 1900'e doğru oyuncak mutfak ve dükkan ayrı olarak yapılmaya başlandı, böylece bunlar bebek evinden ayrıldılar. İngiliz evleri çok daha yalındı ve yalnızca -olasılıkla yetişkinlerin yönetiminde- oynamak için yapılıyordu. En tanınmış bebek evi

Ann Sharp'ın yaklaşık 1740 tarihli bebek evidir. 19. yüzyılın başında bebek evleri artık bu denli incelelikle yapılmıyordu. Pazar büyümüştü, bebek evleri makinayla imal ediliyordu. Hatta bazılarının duvarları kartondandı. Mobilyalar evle birlikte satın alınabiliyordu. Birçok bebek evinin büyüklüğü sorun yarattığı için 20. yüzyıla doğru tahtadan ve kartondan katlanabilir bebek evleri yapıldı. Bebek evlerine hâlâ büyük bir ilgi vardı; öyle ki, bazı eski evler yeniden üretilmeye başlandı. Daha sonra sağlık gereçleri ortaya çıktı; bu bebek evi için çok önemliydi, çünkü burjuva evleri banyo ile donanmıştı. Bu küçük evlerin bazılarında duş vardı, hatta tuvalet zorunlu bir donanımdı. Suyu da olan bu küçük oyuncak, doğal olarak çok ilgi çekiciydi, ne yazık ki pas onu yıprattı ve sonunda oyuncak kaldırılıp atıldı. Hâlâ kalmış olanı çok azdır.

Yatak ve Oyun Arkadaşı

Dokunma ve okşama oyuncaklarının en yaygını oyuncak ayı idi. Her türlü malzemedен yapılıyordu, ama en bilineni yünden ya da pelüşten olanıydı. Amerikalılar kadar Almanlar da onu ilk yaratanın kendileri olduğunu ileri sürüyorlardı. Teddy Roosevelt'i, öldürmek istemediği (yalnızca siyasal nedenlerle) bir ayıyla gösteren bir karikatür bu oyuncaca esin kaynağı olmuştu. Morris Michtom bir dizi ayı üretti (1903) ve bunları "Teddy'nin Ayları" olarak adlandırabilmek için resmi izin istedi. Bu ad daha sonra değişti. Öykü öte yanda şöyle sürmektedir: Bir satıcı Alman Margarete Steiff'ın fabrikasını ziyaret etti ve ona aynı karikatürü gösterdi. Bebek biçiminde ama ayı başı taşıyan bir figür yapmayı ona önerdi. Bu ayların kulaklarında bir düğme vardı. Kısa zamanda büyük bir başarı kazandılar (1904). Günümüzde pelüş oyuncak ayı belki biraz kayboldu denebilir. Başka tür hayvanlara ilgi o kadar fazla ki, bizim eski ayı dostumuza ilgi gitgide azalmaktadır.

SOKAK VE AVLU OYUNLARI

Sokak Oyunları

Sokak oyunları konusunda İhtiyar Pierre Brueghel 1560'ta yaptığı "Çocukların Oyunları" adlı tablosuyla bize paha biçilmez bir belge bırakmıştır. Bu tabloda yaklaşık seksen farklı oyun bulabiliriz, çocukların bugün bile sevdiği değişik oyunları görebiliriz. Bu tablodaki bütün oyunları sayamayız, ama yakından bakarak birçok ayrıntıyı görebiliriz. Önde solda çocuklar aşık oynamaktadır. Brueghel'in zamanında beş aşıkla oynanıyordu ve bunlar havaya atıldığında değişik beceriler göstermek

gerekiyordu. Resimde bu çağ için tipik olan, değnek ata binen bir oğlan çocukla çember çeviren iki çocuktur. Kızların çemberlerinde çemberin iç tarafına tutturulan bakır çingıraklar vardı. Tablonun sağında “keçi keçi yerinde kal” oyunu çizilmiş, Bir oğlan çocuk diğerinin başını bir şey görmesine engel olacak biçimde tutuyor, üçüncü bir oğlan ikincinin sırtına çıkıyor, birkaç parmağını havaya kaldırarak soruyor: “Keçi keçi yerinde kal, kaç boynuzun olduğunu bil!” İkinci çocuk doğru tahmin ederse sırtına binen onun yerine geçerek keçi oluyor.

Brueghel'in tablosunun ortasında “asker oyunu” görülmektedir. İki takım güçlerini karşılaştırmak zorundadır. Her takım iki attan ve bir biniciden oluşmaktadır. Bu tipik bir erkek çocuk oyunuydu. Birdirbir oyununu kolayca tanıyabiliriz; bu her zaman güncel olan bir oyundur. O tarihlerde nehir ve dere suları henüz temizdi. Bu nedenle nehrin çevresinde ve içinde ayaklarını yıkayan ya da yüzen çocuklar görebiliyoruz. Suyun yanında geniş eteklikleriyle kız çocuklar oynuyor; çepçevre dönüyorlar ve sonra hızla çömeliyorlar, öyle ki etekleri balonu andırıyor. Geçmişte bir oyunun birçok varyasyonu vardı. Örneğin körebeyin dört farklı çeşidi bulunuyordu. Önce sıradan körebe var, sonra körebeye vurmak, körebeyi döndürmek ve terlik oyunu geliyor. Terlik oyunu için gözlerinde bağ taşıyan kişiye ucuna iple terlik bağlanmış bir sopa veriliyor. Diğer oyuncular terliğe dokunuyorlar, gözü bağlı kişi onlara terlikle vurmaya çalışıyor, vurduğu kişi onun yerine geçmek zorundadır.

16. yüzyılda top oyunları çok yaygındı. Top oyunu sadece ayakla oynanmıyordu, elle ya da sopalarla da oynanabiliyordu. Brueghel'in tablosunun arka planındaki evin yanında topaçla oynayan çocuklar görüyoruz. Topacın iki çeşidi vardır: Sıradan topaç ve kamçılı topaç. Sıradan topaç her zaman var olagelmıştır. Çocuklar pek çok beceri göstermek zorundadırlar. Topacı kamçı aracılığıyla ya da yere atarak olabildiğince uzun süre döndürebilmek gerekir. O çağda zorunlu eğitim yasağı yoktu. Birçok çocuk çalışmak zorunda olmadığı zaman sokakta başıboş dolaşıyordu. Her türlü haylazlığı yapıyor ve buldukları her şeyle oynuyorlardı. Brueghel'in tablosunda bunun kanıtı olan oyunları görüyoruz:

- mayışböceği ile oynamak.
- birbirinin saçını çekmek.
- sinekleri avlamak.

- elma toplamak için ağaçlara tırmanmak ve bahçeci geldiği zaman alarm vermek.
- fıçı üzerinde dengede durmak.
- çit atlamak.

Bütün bu eski oyunlar çocukları hâlâ çekmektedir ve gelecekte de oynanacakları kuşkusuzdur.

İŞIKLI VE SESLİ OYUNCAKLAR

Büyülü Fenerler

Aramızda onları hâlâ anımsayanlar var mı? Bir petrol lambasıyla ya da küçük bir mumla aydınlatılan ve üzerine renkli kağıtlar yapıştırılmış küçük cam plakaları bir perdeye yansıtan küçük siyah fenerler... "Büyülü Fener" başlangıçta yetişkinlerin eğlence aracıydı. Yetişkinlerin ilgisi azalınca çocukların odasına taşındı. Büyükannelerimizin çağının oyuncak büyüğü feneri Christian Huyghens'in icat ettiği bir aygıtta göre daha 1659'da üretilmişti. Birçok sanatçı görüntüyü olabildiğince daha gerçek ve canlı kılmak için uğraştı, sayısız kişi etkili ışık kaynakları ve yetkin mercekler bulmak için işbirliği yaptı. Beyaz perde üzerindeki görüntünün olabildiğince gerçek olması için plakaların kendisini bir fotoğraf keskinliğiyle boyamak gerekti. En güzel fenerler, iyice cilalanmış tahıyı belirginleştiren çelik ve bakırla zengin biçimde süslenmiş fenerlerdi. Daha ucuz fenerler siyaha boyanmış tenekeden ya da cilalanmış sacdan yapılıyordu. Aramızdaki yaşlılar, batıda iki buçuk yüzyıl boyunca önemli bir rol oynamış, sonra sinema ve televizyon tarafından ayağı kaydırılmış bu harika oyuncak -belki biraz melankoli ile- anımsayacaklardır.

Sesli Oyuncaklar

İlk sesli oyuncak çocukların doğduklarında armağan olarak aldıkları çingıraktır hiç kuşkusuz. Küçük ağaç flütleri de unutamayız elbette. İsviçrelilerin tahta heykelcileri bu sanatta çok güçlüydü ve guguk kuşunun sesini taklit edebilen flütler bile yapabiliyorlardı. Sesli oyuncaklar (trompet ve davul) çocukluk yıllarının geleneksel oyuncaklarıydı. Morton Converse günde 7000 davul yapıyordu ve 60 değişik modeli vardı. Başlangıçta davulların çoğu koyun derisiyle kaplıydı, maliyeti düşürmek için daha sonra parşömen kullanıldı. Almanlar müzik araçları yapımında en güçlü ulastu. Yetişkinler için müzik aracı yapan üreticilerin çoğu çocuklar için küçük modeller de ürettiyordu: Akerdeonlar, ağız mızakaları, piyanolar, ksilofonlar, vb.

AYAK GÜCÜYLE YÜRÜTÜLEN OYUNCAKLAR

Gezi Arabaları

Oyuncak ile gerçek nesne arasında ayırım yapmak çok güçtür. Bu arabalar bazen çocukları taşımak için oldukça büyük idiyse de, tutamakları o kadar alçaktı ki yetişkinler için olmaları da söz konusu değildi. Daha 14. yüzyılda bu küçük arabalar bir sopa ve ağaçtan bir tutamakla harekete geçiriliyordu, tablolar ve gravürler bunun kanıtını vermektedir. İlk bebek arabaları o çağda -İngiltere'de- yalnızca üç tekerlekti, çünkü dört tekerlekli bir arabanın kaldırılmasına izin verilmeyordu. Oyuncak bebek arabaları bu üç tekerlekli bebek arabalarına benziyordu. Tutamakları genellikle tahtadan, porselenden ve daha sonra da selüloitten yapılıyordu. 1880'e doğru dört tekerlekli bebek arabaları piyasaya çıktı. Bunlar genellikle dört tekerlekli bir şasiye oturtulmuş altı düz sepet beşiklerdi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu arabaların iki büyük iki küçük tekerleği vardı. 19. yüzyılda çok daha az estetik olan "sandalye" arabaları görüyoruz. Başlangıçta oyuncak olarak yapılan "spor araba" bunları düzene soktu. Spor araba iki uzun sopa ve çelik şeritlerle tutturulmuş tekerleklerden oluşuyordu. Bu oyuncak değişik büyüklükte, hatta çocukları taşıyabilecek büyüklükte imal ediliyordu. Bunlar ucuza çıkıyordu ve eski gravürlerde görebileceğimiz gibi hem zengin hem yoksul çocuklar bu nesneyle oynayabiliyordu. 20. yüzyılın başında küçük arabalar değişik renklerde yapıldı, ama halk en çok koyu renkte olanları yeğliyordu. Bu arabaların dört küçük tekerleği ile uzun, derin bir kasası vardı. Daha sonra lüks, yüksek, gemi biçiminde bebek arabaları ortaya çıktı. Bunlar asıllarının yetkin minyatürleriydi.

İki Tekerlekli Arabalar, Otomobiller, Bisikletler

1900'e doğru ünlü pedallı arabayı görüyoruz. Bu araba tahtadan bir sopanın yukarı-aşağı hareket etmesiyle yürüyordu. Bu oyuncakın pek çok çeşidi vardı. Birçok çocuğun pek az oyuncakı varken ya da hiç oyuncakı yokken, zengin burjuva çocukları için gitgide daha fazla oyuncakın yapıldığı görülmüyordu. 19. yüzyılın ortalarında (1850) üç tekerlekli at böyle ortaya çıktı. Tekerlekler önce çevresine çelik geçirilmiş tahtadandı, ama sonra bunlar yerini hemen çelik parmaklı tekerleklerle bıraktı. At da tahtadan kesiliyor ve bazen deriyle -genellikle sığır derisiyle- kaplanıyordu. Bu zarif üç tekerlekli atlar çok tanınmıştır ve koleksiyoncular tarafından toplanmaktadır. 1905'ten önce çocuklar için otomobil imal edilmediği görülmektedir. Çocuk otomobillerinin çoğu tahtadan yapıldı.

yordu, daha sonra tahta karoser sağlam metal bir şasi üzerine oturtuldu. Pek çok değişik model vardı. Çocuk otomobillerinin çoğu boyalıydı. Bazı otomobiller gerçeğine çok benziyordu, ama doğal olarak daha yavaş yürüyordu. Bunlar pedal aracılığıyla yürütülüyordu.

MEKANİK VE METAL OYUNCAKLAR

Mekanik ve Teneke Oyuncaklar

Küçük bir mekanizma yardımıyla "hareket eden" bütün oyuncaklar mekanik oyuncak olarak adlandırılır. 18. yüzyılda Fransa'da ilk kez otomatik oyuncak ortaya çıktı. Bu oyuncak bir zemberek aracılığıyla çalışıyordu. Çoğu zaman saatçiler ya da onların çırakları bu tür oyuncaklar yapma serüvenine girişiyorlardı. Burada çok çeşitli hayvanların, palyaçoların, küçük arabaların söz konusu olduğunu düşünmeliyiz. Teneke oyuncaklar Almanya'da daha 1775'ten beri imal ediliyordu. Oyuncak kenti olarak büyük bir geleneği olan Nuremberg neredeyse otomatik olarak oyuncak sanayiinin bu yeni dalının da merkezi olmak zorunda kaldı. Panayurlarda metal oyuncakların büyük bir çekiciliği vardı, tabii arabanın ortaya çıkışından önceki çağda. Teneke mutfaklar da çok tanınmıştı. 1900 yılı dolaylarında oyuncakların çoğu hâlâ elde boyanıyordu ve dökümcülüğe karşın Alman oyuncakları genellikle el işçiliği ürünüydü. Fransız yapımcılar Alman meslektaşlarından yoksul çocuklar için de -kuşkusuz kalitesi daha düşük- oyuncak yapımlarıyla ayrılıyorlardı. 1850'den itibaren oyuncak büyük miktarlarda üretildi. Japonya'da ve Çin'de cilalama tekniğinin öğrenilmesinden sonra oyuncak çok daha çekici oldu. İngiliz sanayii ancak 19. yüzyılın ortalarında gerçek anlamıyla ortaya çıktı ve piyasaya fırın, kapkacak gibi basit metal oyuncakları sürdü. Daha sonra buhar makinası, model gemi gibi daha önemli oyuncaklar üretti.

Trenler

150 yıl önce ilk demiryollarının ortaya çıkışından sonra minyatür trenler de piyasada görüldü; ama henüz boyutları uygun değildi. Ancak bu yüzyılın otuzlu yıllarında oyuncak trenler gerçek trenleri doğru olarak taklit edecektir. Trenler çeşitli biçimlerde yürütülebiliyordu. Saat mekanizmasıyla ya da basitçe elle. Buharlı trenlerin ispirtoyla işlemesi yangın tehlikesi yaratıyordu, ama yüzyılımızın başlarındaki 110 ve 220 voltluk oyuncak trenler daha da tehlikeliydi, raylara dokunulmaması öğütleniyordu. Başlangıçta bu oyuncak yalnızca büyük evlerde oturan

çocuklara yönelikti, 4,5 metre genişliğinde yol ve kocaman boyutlar sorun değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda oyuncak trenlerin gelişiminde büyük bir atılım yaşandı. Aksesuarların uygunluğu ve çeşitliliği olağanüstü idi ve babalar kendilerinin de haz duydukları (bugün de hâlâ) bu çocuk oyuncağına çok para harcıyorlardı. Gelirler artınca ve evler küçülünce yapımcıların artan talep nedeniyle daha ucuza mal edebildikleri küçük trenler piyasaya çıktı. Bugün 6 milimetrelilik son derece küçük trenler de görüyoruz; ama bu, daha da küçülen evlerle ve özellikle apartman yaşamıyla açıklanabilir.

Askerler

Oyuncak asker kabul edilebilir bir oyuncak mıdır? Bu soru sık sık sorulur ve değişik yanıtlar verilir. Bu oyuncaklar çocuğun dikkatini ve ilgisini yalnızca savaş yapmaya, ateş etmeye çekiyorsa, bu kolay kolay kabul edilemez. Ama bu küçük masum akserlerin –yalnızca onların– saldırganlığın nedeni olduğu çok kuşkuludur. Savaş filmlerinin, televizyondaki öykülerin ve oyuncak olarak sunulan silahların etkisi bunda çok önemli bir rol oynamaktadır. Model oyuncaklara duyulan artan ilgi nedeniyle askerler yalnızca savaş oyunu oynamak için kullanılmadı, daha çok güzel durumlar, tablolar yaratmak için de kullanıldı. Burada sanatsal beceri ve beğeni savaşçı zihniyetin yerine geçiyordu. Koleksiyoncuların ve minyatür yapımcılarının en çok kullandıkları malzeme kalay ya da kurşundur. Bu nedenle teneke asker konusunda biraz daha bilgi vermemiz gerekmektedir. İlk teneke askerlerin ne zaman ortaya çıktığını söyleyemiyoruz. Tahtadan küçük askerler Mısır'da bulunmuştu ve İ.Ö. 2160–1580 dönemine tarihlenmişti. XII. ve XIV. Louis'in çocukları, Aiglon, III. Napoleon'un oğlu gümüşten küçük askerlerle oynamışlardı. "Nuremberg askerleri" olarak da adlandırılan yassı askerler bu kentte 18. yüzyılda II. Frederic'in yedi yıl savaşlarındaki zaferini kutlamak için imal edilmişti. Bu tarihten sonra her önemli olay tenekeden küçük asker figürlerinin yapılmasına yol açtı. 1789'da Fransız Lucotte ilk içi oyuk kurşun askerleri yaptı. Bunu izleyen Napoleon dönemi ona birçok konu sağladı. Ürünleri çok aranıyordu. 1825'te Paris'te C.B.G. firması üretimi üzerine aldı ve hâlâ oyuncak asker üretmektedir. İngiltere'de ilk kez *Britains* firması kollarından biri hareket edebilen teneke askeri piyasaya sürdü. Daha 1900'e doğru duruşuyla önceliklerden farklı askerler yapılıyordu. Geçmişte oyuncak askerler hareketsizdi ya da yürüme durumundaydı; şimdi ise yere uzanmış, diz çökmüş ya da koşan askerler yapılmaktadır.

Bunlar çocuğun imgelemine daha fazla seslenmektedir. Önceki dönemlere ait bir oyuncak asker koleksiyonuna bir yetişkinin eleştirici gözüyle değil bir çocuğun gözleriyle bakmak gerekir.

TOPLUM OYUNLARI

Kutu ve Masa Oyunları

Satranç oyunu ve dama oyunu gibi oyunlar çok eskidir. Ancak 19. yüzyılın sonuna doğru yapımcılar güzelce süslenmiş kutularda sunulan bir dizi yeni oyunu piyasaya çıkardılar. En uluslararası toplum oyunlarından biri kaz oyunudur. Bu oyun büyük olasılıkla 16. yüzyıla doğru yaratılmış, ama bütün çeşitleriyle 19. yüzyılda geliştirilmiştir. Bu oyun yaşam akışımızı 63 bölmede betimlemektedir. Burada insanın ortalama yaşı düşünülmüştür. Oyuncunun maskotu kazdır. Mısırlılar kazı aptal bir hayvan sayıyorlardı, ama Germenler bu göçmen kuşa saygı gösterdiler. Germenler için kaz aptal değil zeki bir hayvandı. 63 sayısıyla biten kaz oyunları çok enderdir. Palyaço oyunu da piyasaya çıktı. Bulunan en eski örnek Belçika'da Brepois de Turnhout tarafından imal edilmişti, 1840 tarihini taşıyordu. Halma ya da Alma diye adlandırılan oyun da 1854 tarihlidir. Bu oyun iki kişiyle (geçmişte dört kişiyle) oynanmaktadır. Oyuncular on adet piyonlarını kendi alanlarından düşmanın alanına geçirmeye çalışmak zorundadırlar. 1905'e doğru Ludo oyunu ortaya çıktı. Bu oyunu herkes bilir, ama başka bir adla (Kızma Birader). Bu oyunda da pek çok çeşitlenme olanağı vardır: Kare, yıldız biçiminde, vb. Zarlar şans ya da talihe dayanan bazı toplum oyunlarında önemli bir aksesuardı. Birçok oyunun olduğu gibi zarın da kökeni Çin'de bulunuyordu. Zar her türlü malzemeden imâl ediliyordu. Ceviz, çekirdek, kemik, fildişi, hayvan kabuğu, mermer, porselen, ağaç ve doğal olarak plastik. Bu altıgen taşlarla hile yapma hevesi her zaman vardı. Bu nedenle toplum oyunlarındaki zarların köşeleri yuvarlanmış oluyordu (sahteler) ve gerçekleri gazinolarda kullanılıyordu. Bizim ülkemizde tavla oyunu büyük olasılıkla zarla oynanan en eski oyundur (1650'ye doğru). Büyükkannelerimizin zamanından gelen toplum oyunları çoğu zaman çekici, eğlenceli, bazen de çok sıradışı oyunlardı. Bu oyunların büyük bir bölümü eviçi ya da evdışı etkinliklerden esinleniyordu. Söz gelimi, bir olta iğnesi (daha sonra mıknaş) yardımıyla eski ayakkabı, bazen de balık avlamayı sağlayan olta oyunları çok çekiciydi. Lotto, tilki avı, bilyeli bilardo, mini kroket, halka atma oyunu çok yaygın oyunlardır ve kriket masa oyunu olmaya uygun değilse de gene de birçok çeşidi vardır. Toplum oyunlarının çoğu

koleksiyoncular arasında pek tutulmaz. Bunun nedeni büyük olasılıkla bunların imal edildiği kağıt ve karton gibi malzemenin oldukça ucuz olmasıdır. Bunların sergilenmesi de zordur ve bazı oyunların boyutları gerçekten olanaksız ölçüdedir. Ama bütün eski oyuncaklar gibi bunlar da, az bulunur bir örneği -yıpranmış olsa bile- ele geçirme zahmetini hak ederler.

Karton Yapboz ve Küp Yapboz

Karton yapboz 18. yüzyılda haritaları değişik parçalar halinde keserek coğrafya öğrenimini daha kolay ve çekici kılmak isteyen John Spilsburg'un buluşudur. Kağıt maun bir zemin üzerine yapıştırılmış ve haritalar daha sonra çeşitli ülkelerin sınırları boyunca kesilmiştir. Böylece çocuk değişik formları ayırt etmeyi çok çabuk öğrenmektedir. 18. yüzyılın sonunda çocuğun coğrafya haritasıyla uğraşmaktan çok, güzel bir resim oluşturmaktan hoşlandığı görüldü. İlk yapbozlar elle boyanıyor ve daha sonra kesiliyordu. Sonraları düşük bir fiyata satılan büyük gravürler basıldı. 1799'da ilk renkli yapboz ortaya çıktı. Sonra çok sayıda üretildi. Gene de 1870'e kadar değişik yapbozlar hâlâ elde boyanıyordu. 20. yüzyılın başlarına doğru ilginç öykülerin, orman hayvanlarının ya da oynayan çocukların yer aldığı ilk tablolar ortaya çıktı. Yapbozlar ancak kesme bıçağının geliştirilmesinden sonra ucuzladı, çünkü kesme bıçağı bir seferde bütün bir karton yapbozu kesebiliyordu. Sonraları yapboz gitgide reklam aracı olarak da kullanıldı. Küp yapboz altı farklı görünümüyle en yaygın oyuncaklardan biridir. Küp yapbozun yüzlerinde evcil hayvanlar ve gündelik uğraşlar temsil ediliyordu. Yalnızca harf taşıyan küp yapbozlar koleksiyoncularca aranılmaktadır, çünkü bunlar alfabenin öğrenilmesiyle ilişkilidir.

Oyun Kartları

Büyük küçük herkes oyun oynar. İnsanların zengin fantezisinin günün gerçekliğinden kaçmak için düşleyebileceği sayısız olanaklar vardır. Belki bu nedenledir ki bu alanda bunca fantezi bulunmaktadır. Oyun kartlarının kökenini açıklamak için kaç kuram geliştirilmiştir? Asya, Çin, Hindistan, İran dünyanın tercih edilen bölgeleri gibi görünmektedir, ama Mısır ve hatta Flandre'lar da görülmeden geçilmediler. Araplar bile unutulmadı. Bu durumda ne düşüneceğiz? Her yerde uzlaşım noktaları bulunsa bile önemli bir öge eksiktir: Kanıt. Kart oyununun zihnin bir fantezisi olarak kaldığı sonucunu çıkaramaz mıyız? Özetlersek, oyun kartlarının kökeninin Mona Liza'nın gülümseyişi kadar gizemli bir soru olarak kalacağını söyleyebiliriz. Gene

de bir başka sorun kısmen çözülmüştür: İlk oyun kartları Avrupa'da ne zaman ortaya çıktı? Ancak sonraki yüzyıllarda yazılmış kroniklere ya da diğer kaynaklara dayanmak aptalca olacaktır. Yalnızca o zamanın faturaları ya da yönergeleri gibi resmi belgeler bize yol gösterebilir. Yanlış bir adım atmamak gerekir. 1376/77 tarihli bir yasa Floransa'da yeni gelmiş olan iskambil oyununu yasaklıyordu. İşte bu kesin bir kanıttır. Bu oyun ülkelerimizde çok çabuk tanındı. Brabant dükü daha 1379'da oyun kartları satın almıştı. Hollanda kontları ise aynı şeyi 1390'da yapıyorlardı. Oyun oynayan insanlar kartlarla değişiklik ve çeşitlilik yaratmaya çalıştılar. Bir oyun için kaç kart gerekiyordu? Bu hiç belli olmaz: 32, 36, 40, 52, 78 ve bazen de daha fazla. Bu sayı oynanan oyuna bağlıdır ve ülkeden ülkeye değişir. Birçok kişi oyun kartlarının yalnızca karolar, kupalar, sinekler, maçalar içerdiğini düşünür. "Koz" olarak adlandırılan bu kartlar bir oyunun farklı dizilerinin simgeleridir. Bizim "kozlar"ımız İtalya ve İspanya'dakilerden (hokkabazlar, paralar, sopalar, kılıçlar) ve Almanya'dakilerden (kupalar, çanlar, meşe palamutları, yapraklar) ve İsviçre varyasyonlarından (kalkanlar, çanlar, meşe palamutları, güller) farklıdır. Hint kozlarından söz etmeye kalkışmayalım artık. Ya resimler? Bizim resimlerimiz (kral, kraliçe, oğlan) bir İspanyol (kral, süvari, piyade) ya da Alman (kral, ober, unter) oyunundakiyle aynı değildir. Asya'daki kartlara bakan biri hiçbir şey anlayamaz. Bazı oyunlarda bu resimlerin İskender, Sezar, Büyük Şarl, Jüdit, Palas gibi adlar taşıdıklarını görmek ilginçtir. Bu adlandırmayı en eski kartlarda bulabiliriz. Bununla, bu oyunların kral saraylarında egemen olan can sıkıntısından doğduğu sonucu çıkarılamaz. Ortaçağda resimler soyluların toplantılarında anlatılan edebi yapıtların kahramanlarını temsil ediyordu. Evet, bunu kanıtlayamayız. Birçok bölgesel kart oyunu diğer oyunlar gibi yitip gitti. Uluslararası temaslar hep aynı resimlere gereksinme gösteren pöker ve briç gibi bazı oyunların yaygınlaşmasına destek olmaktadır. Gene de bu uluslararası temaslar kendi kültürümüzün ve uygarlığın yoksullaşması anlamına gelmektedir. Yüzyıllardan beri kartlarla oynanmaktadır, ama her zaman aynı amaçla değil. Eski çağlarda iskambil oyunu "şeytan oyunu" olarak adlandırılıyordu. Neden? Bunun nedeni çok basittir: O çağlarda iskambil oynayanlar özellikle hileci ve güvenilmez kişilerdi. Sahip oldukları her şeyi oyuna koyuyorlardı. Onların aklını karıştıran oyun şeytandı. Daha sonra ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren kartlar hoş bir akşam geçirmek için kullanıldı. Böylece oyun bir toplum oyunu oldu. Zaman değişti ve başka gelenekler ve alışkanlıklar ortaya çıktı, ama iskambil oyunu kaldı. Kuşkusuz bu varolan en

demokratik oyundur. Herkese eşit şans vermiyor mu? Üstelik, oyun kartları öyle canlı renkler taşıyor ve öyle fantastik resimler temsil ediyor ki, modern insan bir el oynama günahından kendini alıkoyamaz. Haydi, kartları karın ve dağıtın. Oyun başlamalı. (Bu bölüm Belçika'da Turnhout *Oyun Kartları Ulusal Müzesi* uzmanı E. van Autenboer tarafından kaleme alınmıştır).

İNŞAAT OYUNLARI

İnşaat Kutuları

1900'den itibaren çocukların becerilerini geliştiren oyuncaklara çok ilgi gösterildi. 1837'de ilk anaokulunun açan Friedrich Fröbel bu hareketin başlangıcında yer aldı. 19. yüzyılın başında röprodüksiyonlarda çocukların çok sayıda üretilen ve şato duvarları, pencereler ve kapılar için parçalar oluşturan bloklarla oynadıkları görülmektedir. Piyasaya çıkan inşaat kutuları beyaz tahtadan yapılıyordu. Bunlarla bir ev, ahır, kilise ya da köprü kurulabiliyordu. 1880'lerde Richter'in inşaat kutuları çok tanınmıştı ama oldukça pahalıydı. "Anker" tuğlaları gerçek taşandı ve 328 değişik biçimi ve boyutu vardı. Bu inşaat kutuları 1900'da ve 1904'te madalya kazanmıştı. Lotts "Tudor blokları" diye adlandırılan oyuncak tuğlaları üretti. Başlangıçta dikdörtgen tuğlalar mermer kırıntılarında yapılıyordu. Lotts daha sonra Ritcher'in fabrikalarını satın aldı ve tuğlalar güzel binalar, örneğin katedraller inşa edebilecek biçimde üretilir oldu. Beyaz ve siyah küçük taşlardan oluşan çok basit inşaat kutuları da vardı. Daha sonra bu kutular daha fazla renkte ve değişik biçimde taşlarla daha ciddi hale geldi. 1918'de Kraliçe Mary ilk Lotts tuğla kutusunu satın aldı. Skayma inşaat kutuları büyük ölçüde sert tahtadan yapılıyordu. Bunlar beyaz, siyah ve kırmızı renkteydi, kubbe gibi önemli parçaları gümüş rengindeydi. Gerçek cam takılı küçük pencereleri de vardı. Son yıllarda plastik tuğlalar yanında tahta bloklar da yeniden çok istenir oldu, tıpkı eski bebeklerde olduğu gibi.

Richter - Anker İnşaat Kutularının Kısa Tarihçesi

Daha 1876-78 yıllarında -hatta daha da önce- ilk tuğlalar (mucit Otto ve Gustav Hillenthal tarafından) birçok deneyden sonra yaratıldı. Birçok dalaşmadan ve hatta bir davadan sonra Adolf Richter üretimi üstüne aldı ve fabrikayı gitgide genişletti. Firma dev bir yapıya kavuştuğunda içinde yalnızca krokileri yapmak ve gelecekteki gelişmeyle

uğraşmak üzere 40 mimar çalışıyordu. Parçalar halindeki tuğlaların üretiminde büyük bir kesinlik gerekiyordu. Özgün üç renk, yani arduaz mavisi, tuğla kırmızısı ve sarı her zaman korundu, bunların uyumlu ve güncel renkler olduğu yıllar boyunca kabul edildi. Şaşmaz kesinlik sayesinde 20-40 ve daha fazla kat içeren daha büyük binalar yapmak olanaklıydı. Bu büyük binaları kurarken büyük bir dikkat, ihtiyaç ve sabır gerektiği açıktır, bunu da bir çocuktan beklemek her zaman olanaklı değildir. Bu nedenle çocuklardan çok koleksiyoncular ilgilendi bu oyuncakla. Üretimin kesilmesiyle inşaat kutuları zamanla koleksiyoncuların ve müzelerin malı oldu.

(Bu bölüm Deventer'den J.M. Moltzer tarafından kaleme alınmıştır).

YARATICI VE EĞİTİCİ OYUNCAKLAR

Yaratıcı Oyuncaklar

Her ne kadar bazen malzemeye ve onun olanaklarıyla tanışık olmasalar da, çocuklar boş zamanlarının bir bölümünü ufak tefek işler yapmakla geçirmeyi severler. Suyla, renklerle, kille, kumla, kağıtla saatler boyunca uğraşabilir ve bir şeyler yaratabilirler. Tebeşirle yapılmış buluntu resimler bu eğlenme biçiminin uzun zamandan beri varolduğunu kanıtlamaktadır. Hasır örme, boncukları ipe dizme, hayvan kabuklarını, cevizleri süsleme uğraşları kesinlikle 20. yüzyılda başlamış değildir. Yalnızca anaokulları ortaya çıktığında ve ünlü eğitimciler çocukların eğitimiyle ve oyunlarıyla ilgili kurumlarını ortaya attıklarında oldukça büyük bir seçme olanağı piyasada kendini gösterdi.

Kitaplar

Eskiden çocuk kitapları çok özel şeylerdi. İlk kitaplar keşişler tarafından elde yazılıyordu, dolayısıyla çok az sayıda oluyordu. Bu kitaplar daha çok resimlerine bakmak için isteniyordu. Pieter Brueghel'in tablolarında çocukları bir iple bellerine bağlanmış küçük okuma tahtalarıyla görürüz. Bu ünlü ABC kitabıdır. Ancak 16. yüzyılın ilk yarısında matbaanın icadı ortaya çıktı ve böylece kitap çok sayıda üretilir oldu. Tahta üzerindeki büyük gravürler aracılığıyla çocuğa nasıl davranması gerektiği öğretiliyordu. Belçika'da kitapların çocuklarca benimsenmesi için yıllar geçmiştir. Yayıncılar dikkatlerini yalnızca metne, içeriğe, resimlemeye ve sunuşa değil, aynı zamanda oyuncak kitaba da gösterdiler. 19. yüzyılda hareketli kitaplar ortaya çıktı. Küçük bir bant çekildiğinde imgeler değişiyordu. 19. yüzyılın sonuna

doğru "konuşan" kitaplar bulundu. Bir ipi çekince resimdeki hayvanlar kendilerine özgü seslerini çıkarıyordu. Kuşkusuz bu kitaplar herkese göre değildi ve özenle basılmaları gerekiyordu. Günümüzde artık böyle kitaplar çıkarılmamaktadır. Ama belki çatı katında büyük büyük anababalarımızın dikkatle sakladığı kutularda onlara rastlanabilir. Bu kitaplar şimdi çok değerli.

Kukla

Kukla oyununun Belçika'da ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını bilmiyoruz. Gene de 14. yüzyılın ortasında kukla oynandığı kesin. Bu elbette el kuklasıydı. 1338 tarihli bir kitap yaprağı bunun kanıtıdır. Kuklanın en eski biçimi gölge oyunudur. Oyuna bir orkestra eşlik etmektedir, bir yağ lambası da beyaz perdeyi aydınlatmaktadır. Bunların hepsi bize eski dinsel gelenekleri anımsatmaktadır. Gölge figürleri manda derisinden yapılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren sopa üzerindeki bebekler gelmektedir. Bebekler ve tiyatro Anvers'in "poesjes"ine çok benzemektedir. Sopa üzerindeki bebekler tahtadan kesilmiştir ve birkaç hareketli üyesi vardır. Bu döneme doğru batıda ilk kuklaların ortaya çıktığını görüyoruz. Kukla oyuncularını için bu tehlikeli bir meslekti. Bazıları büyücülük ve sapkın mezhepcilik yapmakla suçlanıyorlardı. Ceza olarak önemli bir para cezasına uğruyorlardı, bebekleri yaklıyordu, kendileri de ölümle cezalandırılıyorlardı. 1850'ye doğru küçük ev tiyatroları ortaya çıktı. Bunlar birbirine tutturulan karton dekorlardan oluşmaktadır. Bu oyuncak çok başarı kazandı. Karton figürlerle oynanıyordu. Çocuklar ve yetişkinler bununla gitgide daha fazla ilgilendiler ve ilk büyük kukla tiyatroları böyle doğdu.

METİNDE ADI GEÇEN OYUNCAKLAR

Aşık = osselet = knicke-bone

Çember = cerceau = hoop

Bilya = bille = marble

Çıngırak = hochet = rattle

Yoyo = jo-jo = yoyo

Yapboz = puzzle = puzzle

karton yapboz = puzzla à poser = jigsawpuzzle

küp yapboz = puzzle en cube = blockpuzzle

Topaç = toupie = spinning top

sıradan topaç = toupie ordinaire = peg-top

kamçılı topaç = toupie actionné par un fouet = whipping top

Oyuncak ayı = ourson = teddybear

Oyuncak tren = train-jouet = model train

Bilboke = bilboquer = bilboquet (birbirine iple bağlı minik top ve ucu çukur çubuk)

Diabol = diablo = diabola (ip üzerinde döndürülüp havaya bırakılan makaralı oyuncak)

Bebek = poupée = doll

bebek -bebek = poupée-bébé = babydoll

oğlan bebek = poupée-garçon = boy-doll

eklemli bebek = poupée articulée = moving doll

Bebek evi = maison de poupée = doll's house

Oyuncak mutfak = cuisine de poupée = doll's kitchen

Tahta at = cheval de bois = rocking-horse

değnek at = cheval à bâton = hobby-horse

tekerlekli at = cheval sur roues = horse on wheels

METİNDE ADI GEÇEN OYUNLAR

Kaydırak oyunu (seksek) = jeu de marelle = game of hop-scotch

Satranç oyunu = jeu d'échec = chess

Dama oyunu = jeu de Dames = checker

Kaz oyunu = jeu de l'oie = game of goose

Palyaço oyunu = jeu de l'Harlequin = harlequingame

Top oyunu = jeu de balle = ballgame

İskambil oyunu = jeu de cartes = cardgame

Tavla oyunu = jeu de trictrac = backgammon

Avcı oyunu (taş sürme) = jeu de traillieur = to pull over a stone

Birdirbir oyunu = jeu de saute -mouton = leap frog

Okçuluk = tir à l'arc = archery

Zar = dé = dice

Kızma birader = Dis, ne t'irrite pas = Keep your hair on

Keçi keçi yerinde kal = Bouc bouc, rest-là = Goat stand still

Körebe oyunu = colin-maillard = blindman's buff

NOTLAR VE KAYNAKLAR

- BRT, schooluitzendingen
- Miet Ureel, medewerkster BRT schooluitzendingen
- Katalogus, Zo was de wereld van het kind rond 1900, Brasschaat
- Katalogus, Van spel, poppen en poppenspel, Kontich
- Speelgoed unit vroeger Tijden, museum Hattem Nedrjand
- Speel Goed Overal, Unicef
- Grote geïllustreerde speelgoed encyclopedie Constance Eileen King
- Poppen en Poppenhuizen, Eileen King
- Folklore in get deagelijks leven, Ton dek Jode
- Onze Volköskunt, Dr. Tjaard de Haan
- De gans met de gouden eieren, Icop
- The collector's Encylopedia of Dolis bij Coleman
- Les poupées d'Antonia Frazer-Hackette
- Weekblad Panorama
- Weekblad Libelle
- Het bolspel in Vlaanderen, Lic. R. van der Linden
- Volkssporten en Kinderspelen in Vlaanderen
- Vlaamse Volkssport dossiers
- 3rd Blue Book of Dolls & Values, Jan Foulke
- The Collector's History of Dolls, Eileen King
- Childhood Antiques, James Mackay

- Toys—Dolls—Automata—Marks and Labels, Gwen White
- The Collector's Book of Dolls'Clothesy by Dorothy S., Elizabeth A., and Evelyn J. Coleman
- The Collector's Encyclopedia of Dolls
- Traje de Criance e Brinquedos, Museu Nacional do Traje
- Jeux rapport M. Henry D'Allemagne
- Les Jouets, Leo Claretie
- Kinderspel en Kinderlust A. De Cock en Teirlinck
- Speelgoed; O.I.O.V.
- De Theaterpop, etty Paerl, Felicia van Deth
- Spel en Speelgoed door de eeuwen heen, Folklorefestival Mechelen
- Das Spielzeug—Museum der stadt Nürnberg. Lydia Bayer